

Heikikkers inventariseren in het veenweidegebied

Edo Goverse

Wanneer kun je het beste voor de heikikker er op uitgaan om ze te inventariseren of monitoren? De meeste waarnemers en boekjes zullen aangeven dat het vroege voorjaar de beste periode is om heikikkers te zoeken. In het vroege voorjaar trekken heikikkers massaal van hun overwinteringslocatie naar hun voortplantingswater, waarna een prachtig schouwspel zich voordoet met roepende blauwe mannetjes. Grote clusters aan eiklompjes worden dan afgezet die veelal goed te vinden en tellen zijn. Dit fenomeen speelt zich voornamelijk af in vennen op de hoge zandgronden en het duurt maar een paar dagen. Ook in het veenweidegebied komt de soort wijd verspreid voor zoals in delen van Zuid-Holland, Utrecht en marginaal in Noord-Holland, zij het veelal in relatief lage dichtheden. Dit artikel behandelt naast specifieke kenmerken van het veenweidegebied drie casussen van waarnemers met hun ervaringen hoe, waar en wanneer je het beste de heikikker kunt gaan zoeken.

In het verre verleden heeft in laag Nederland (d.w.z. delen van Noord-, Zuid-Holland en Utrecht) op grote schaal ontvening plaatsgevonden, waarna de gebieden zijn omgezet in weiland. In de winter kan het grondwater tot het maaiveld komen waardoor de gronden na de winter zeer nat zijn en langzaam opwarmen. Hierdoor komen heikikkers later uit hun winterrust en hier vindt de voortplanting dan ook later plaats dan op de warmere zandgronden. Dit geldt ook voor de komgronden langs de rivieren. Het verschil kan oplopen tot enkele weken.

Het veenweidegebied is landschappelijk gezien grootschalig en kenmerkt zich door een hoge dichtheid aan sloten. Veelal is er

Heikikker Bloemendalerpolder. (Foto: Edo Goverse)

Oever Bloemendalerpolder. (Foto: Edo Goverse)

sprake van een zeer groot aaneengesloten leefgebied waar de heikikker voor kan komen. Maar de dichtheden zijn laag en in het vroege voorjaar vindt er geen spektakel plaats van clustering aan roepende blauwe mannetjes waardoor de trefkans gering is. In de sloten kun je vervolgens her en der een eiklomp tegenkomen. Losse eiklompjes zijn dan lastig tot op soort te determineren omdat een heikikkereiklomp (klein en compact) ook sterk kan lijken op een vers gelegde eiklomp van een bruine kikker (klein en compact), voordat deze is opgezwollen tot een grote, meer 'blubberige' eiklomp. De bruine kikker komt namelijk ook wijd verspreid voor in het veenweidegebied, ook in relatief lage dichtheden en de voortplantingstijd overlapt vaak deels die van de heikikker.

Na de voortplanting zoeken heikikkers hun zomerhabitat op. Deze habitat bevindt zich in de directe omgeving van het voortplantingswater, tot een afstand van 300 meter, waar voldoende dekking is in de vorm van vochtige ruigten. De kikkervisjes zijn te vangen met schepnet, maar vanwege de hoge dichtheid aan sloten zullen dat er nooit veel zijn. Dit zullen eerder 'bijwaarnemingen' zijn tijdens het inventariseren van vissen. Bovendien zijn de kikkervisjes erg moeilijk van de bruine kikker te onderscheiden. Door de liptandjes te bestuderen met een loepje is het (soms) mogelijk om tot een soortkeuze te komen, maar dat is niet voor iedereen weggelegd. Bij het hanteren beschadigen ze snel.

Wanneer is de heikikker wel goed te vinden in het veenweidegebied? In de (na)zomer houden de (sub)adulte heikikkers zich op langs oevers van sloten. Dat geldt vanaf medio juni ook voor de juveniele heikikkertjes die het water

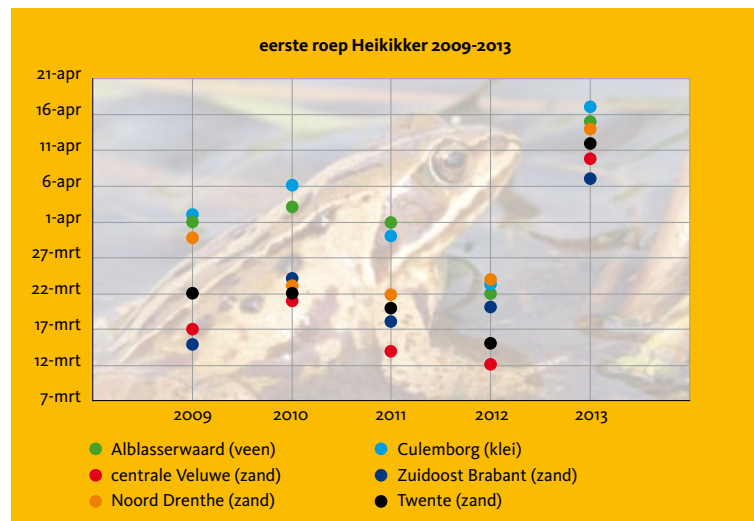
hebben verlaten. De juvenieltjes zijn te herkennen aan hun ranke postuur, spitse snuit en lichte rugstreep die begint tussen de ogen en doorloopt over de rug. Door rustig langs de oevers van sloten te lopen en uit te kijken naar kikkers zijn in deze periode het makkelijkst heikikkers te vinden. Dispersie van juveniele kikkertjes vindt nu ook plaats. Het is wel de kunst enkele te vangen om tot een zekere determinatie te komen! Doordat nu drie levensstadia (adult, subadult, juveniel) zich langs de oevers bevinden is de trefkans aanzienlijk groter dan in vergelijking met het voorjaar. Ook schuilen de dieren graag onder stukken hout, platte stenen, overhangende pollen of bij overhoekjes. De toegankelijkheid voor de waarnemers is in het veenweidegebied wel beperkt omdat de weilanden merendeels in gebruik zijn voor veeteelt en dus niet zomaar te betreden zijn. Ook is het niet altijd even makkelijk om van het ene perceel naar het andere te komen door de sloten en het ontbreken van bruggetjes of loopplanken. Het grootschalige veenweidegebied wordt ten dele ontsloten door veenkades, wegen en fietspaden waarlangs sloten liggen. Zo is het met een omweggetje vaak alsnog mogelijk om op veel verschillende locaties te zoeken naar heikikkers.

Casus Bloemendalerpolder

Edo Goverse

De Bloemendalerpolder is een intensief met koeien en schapen beweide poldertje dat ligt ingeklemd tussen Weesp, Amsterdam-Rijnkanaal, de A1 en de Vecht. Het voorkomen van de heikikker staat beschreven in boekje Haring in het IJ van Melchers & Timmermans (1991). In het onderzoeksgebied Groot-Amsterdam werd de soort maar in 1 kilometerhok vastgesteld. Een vogelaar had hen getipt dat er in dat gebied ooit wel eens heikikkers gehoord waren. Het zoeken naar de heikikker leverde in eerste instantie niets op, totdat ze tijdens het uitzetten van muizen vallen een klein eiklompje vonden. Na enkele herhaalbezoeken werd met de vondst van een heikikkervrouwetje de soort herbevestigd.

In 2007 wilde ik zelf ook eens een heikikker zien zo dicht bij huis. In het vroege voorjaar heb ik meerdere keren gezocht en geluisterd, maar zonder succes. In 2008 wederom meerdere keren in het vroege voorjaar de polder in geweest, op zoek naar de heikikker, en weer geen gevonden. Eén keer meende ik zachtjes gebubbel van een heikikker te horen, maar gelijktijdig zakte ik in de venige oever weg, waarbij veel moerasgas vrij kwam... Dit heb ik dan ook niet als waarneming beschouwd. Dat jaar kreeg ik van Axel Groenveld de tip om juist in de zomer de oevers af te zoeken op heikikkers. Op 25 juli 2008 ging ik weer de polder in en daar sprong een bruinige kikker weg. Ik dook er achteraan en miste de kikker, die verdween in de met kroos bedekte sloot. Was dit een heikikker? Na minuten wachten verscheen de kikker aan de oppervlakte en dit keer miste ik niet. Teleurstelling: een bruine kikker. Maar niet veel later was het wel raak met de vangst van een heikikker. Die middag vond

ik een mannelijke heikikker en twee juveniele heikikkertjes! Missie geslaagd! Op 31 juli vond ik een juveniele heikikker aan de andere kant van de polder. Over de jaren heen heb ik vaker de Bloemendalerpolder onderzocht met als resultaat een enkele waarneming van een volwassen exemplaar in het voorjaar en een veelvoud aan juveniele heikikkers in de nazomer (juni-september).

Casus Alblasserwaard

Richard Slagboom

Het uitgestrekte en open veenweidegebied van Alblasserwaard is, samen met het naastgelegen Vijfherenlanden, één van de grootste aaneengesloten gebieden waar de heikikker voor komt. De heikikker vind je hier in lage dichtheden wat het, in combinatie met de uitgestrektheid en de vele duizenden sloten, lastig maakt om de soort te monitoren.

Er zijn in de Alblasserwaard enkele (natuur)gebieden waar de heikikker in iets hogere dichtheden voorkomt. Eén van deze gebieden is het Natura 2000-gebied Donkse Laagten, dat beheerd wordt door Staatsbosbeheer. Binnen de grenzen van dit natuurgebied liggen enkele zogenaamde blauwgraslandjes, schrale natte graslandjes, waar ik sinds 2008 de heikikker voor het Meetnet Amfibieën monitoor.

Elk jaar, als vanaf half maart de temperatuur oploopt, begint het weer te kriebelen. Iedere dag check ik de bekende websites en internetfora, om te kijken of ergens in den lande al heikikkers worden gehoord. En als dan de eerste waarnemingen, vaak uit Brabant en Limburg, van roepende dieren verschijnen, wacht ik nog een aantal dagen af, en ga dan op pad naar de Donkse Laagten. Uit ervaring weet ik dat de heikikker in laagveengebied later roept dan dieren van de zandgronden in het oosten en zuiden van het land (zie inleidende tekst waarom).

Toch blijkt in de praktijk dat ik nog avonden lang voor noppes naar mijn telgebied fiets. De roeptijd van heikikkers is hier in de polder vaak erg kort, en bang om iets te missen controleer ik iedere avond mijn telgebied. 'Nou ja, elke avond' op 31

maart 2011, een mooie rustige 'kikkeravond', had ik sociale verplichtingen. 'Een avondje er tussenuit moet toch wel kunnen' dacht ik nog... niet dus! De volgende dag vond ik ruim 40 eiklompers in m'n telgebiedje. Voor de show riep er nog één heikikker, maar ik was te laat voor het spektakel!

In de literatuur wordt beschreven dat heikikkers in het noorden van het land enkele weken later roepen dan in het zuiden, maar hoe zit het dan met de laagveengebieden in het westen van Nederland? Veel is hierover nog niet algemeen bekend. Aan hand van waarnemingen van monitoren van verschillende gebieden (zie fig.1) in Nederland heb ik de eerste 'roep' uit de periode 2009-2013 weergegeven in een grafiek (zie fig.2)

Wat opvalt, als je de roeptijden in de verschillende gebieden met elkaar gaat vergelijken, is niet zozeer het grote verschil tussen Noord- en Zuid Nederland, maar eerder het verschil tussen de populaties van zandgronden en die in gebieden met een andere ondergrond, zoals laagveen en klei.

Gemiddeld roepen de heikikkers op de zandgronden in het zuiden van Nederland 13,4 dagen eerder dan de heikikkers in de laagveengebieden in de Alblasserwaard. De heikikkers in de uiterwaarden (rivierklei) bij Culemborg roepen met gemiddeld 14,2 dagen zelfs nog later. Het verschil tussen de populatie van de zandgronden in Noord- en Zuid-Nederland is minder groot. De heikikkers in het Mensingebosch (Noord Drenthe) roepen gemiddeld 6 dagen later dan die in Zuidoost-Brabant. In jaren met een koud voorjaar, zoals 2013, zitten de roeptijden dichter bij elkaar. Natuurlijk is dit verschil berekend aan de hand van slechts enkele (tel)gebieden, maar toch tekent zich een duidelijk verschil af. Wellicht dat er nog een groter verschil te vinden is tussen de roeptijden van Brabantse zandgronden en bijvoorbeeld klei of

Heikikkers zoeken langs de Tiendweg te Haastrecht.
(Foto: Arjan van der Lugt)

veengronden in Friesland of de kop van Overijssel.

Voor mijn eigen telgebied in de laagveengebieden van de Alblasserwaard blijkt dat ik toch nog wat meer geduld moet opbrengen voordat ik op pad ga, en dan nog is de kans vrij groot dat ik de roepende dieren mis. Uit mijn telgegevens blijkt namelijk dat de kans dat ik de heikikker hoor roepen in één van m'n telgebiedjes 'slechts' 56% bedraagt. Tijdens de zoektocht naar juvenielen, en deze zoek ik altijd gedurende 10 minuten per deelgebied tijdens de laatste ronde in juli/augustus, is de trefkans met 78% een heel stuk hoger!

Dus mis je een keer de roepende dieren in het vroege voorjaar, ga dan nog zeker een keertje kijken in de zomer. De kans is groot dat je dan wel (juvenile) heikikkers vindt.

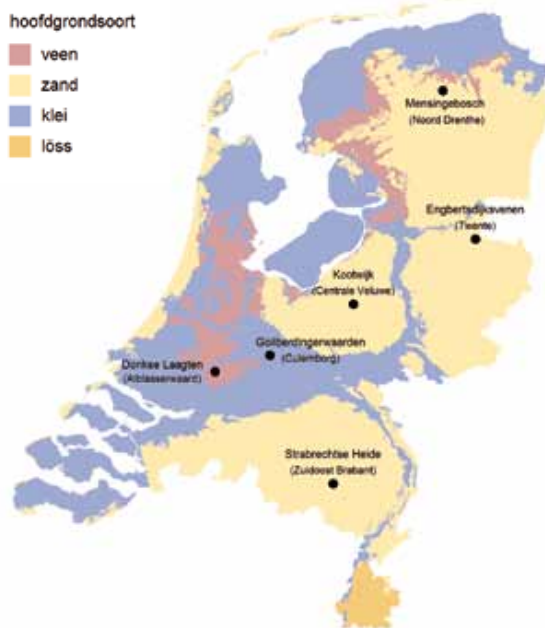
Casus Heikikkers op oude veenkades

Arjan van der Lugt

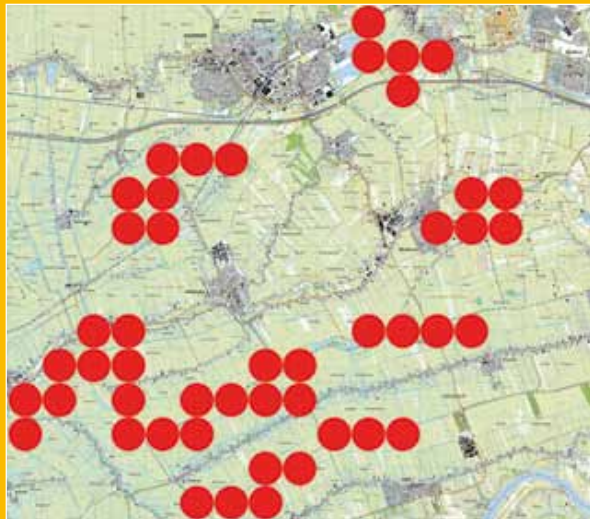
In mijn oude veldgidsje De amfibieën en reptielen van Nederland, België en Luxemburg (1981) van Max Sparreboom staan op de heikikkersverspreidingskaart vier overtuigende zwarte stippen in het veenweidegebied rond Woerden. Als je goed kijkt lijken de stippen zelfs in het Zuid-Hollandse deel te liggen. Van deze kern is niets meer terug te vinden als je de Atlas amfibieën en reptielen van Nederland (Creemers & Van Delft 2009) erop naslaat. Heikikkers lijken alleen nog voor te komen in de Nieuwkoopse Plassen en op een enkele plek in de Lopikerwaard.

Gefascineerd door deze oude waarnemingen ben ik samen met mijn broer Michiel in 2011 gestart met een onderzoekje naar de aanwezigheid van de heikikker in het laagveengebied onder Woerden en in de Lopikerwaard. Vanuit mijn Nieuwkoopse ervaringen wist ik dat de trefkans op heikikkers het grootst is in de nazomer. Juvenile heikikkers zijn dan relatief algemeen en laten zich makkelijk overdag verrassen door voorzichtig door de lage begroeiing te lopen.

Op 2 augustus 2011 trokken we er een dag voor uit en begonnen we ten zuiden van Oudewater in de Lopikerwaard. We hadden

Bodemsoortenkaart gebieden.

**Zoeken naar
juvenile heikikkers
levert vanaf 2011
waarnemingen
op in 47
kilometerhokken.
Het betreft
voor een groot
deel nieuwe
vindplaatsen. Deze
verspreidingskaart
geeft uitsluitend
de waarnemingen
Arjan en Michiel
van der Lugt weer.
(Foto: Arjan van
der Lugt)**

Juvenile heikikkers. (Foto: Arjan van der Lugt)

een paar oude vindplaatsen en het leek ons logisch om daar maar eens mee te beginnen. Tot onze verrassing troffen we vrij snel meerdere juvenile exemplaren aan in een door koeien vertrapte slootkant bij een oude veenkade langs de Benschopper Molenvliet. Op de veenkade zelf was het helemaal raak. We hebben ongeveer 1,5 kilometer kade afgelopen en tussen het korte gras zagen we met enige regelmaat juvenile heikikkers, in totaal ongeveer 50. Die dag hebben we nog gezocht op de Schenkeldade (grens Utrecht- Zuid Holland), Noordzijdse Kade en de Bolklandsekade. Op al deze kades troffen we juvenile heikikkers en een enkel adult exemplaar aan. In totaal zagen we die dag heikikkers in 10 kilometerhokken.

Dit vonden we een ongekend succes en het motiveerde enorm om door te gaan met ons plan om beter zicht te krijgen op de verspreiding van de heikikker in dit laagveengebied. Onze focus lag nu vooral op de veenkades. We vermoedden dat deze prachtige eeuwenoude natuurlijke linten door het weidegebied van cruciaal belang zijn voor de heikikkers. In 2011 en 2012 hebben we zo goed als alle betreedbare veenkades bezocht. Op al deze kades met uitzondering van de kade bij Trappersheul troffen we heikikkers aan. Het meest opzienbarend vonden we de waarnemingen op de Oostkade van Waarder en de Hollandsekade pal ten oosten van de nieuwbouwwijk Polanen in Woerden. De vier zwarte stippen uit Sparreboom! Ze gelden nog steeds.

Inmiddels zijn we drie jaar verder en hebben we in 47 verschillend kilometerhokken heikikkers aangetroffen. Vorig jaar ontdekte ik dat juvenile heikikkers ook te vinden zijn midden in het weidegebied langs slootranden. Dit roept nieuwe vraagtekens op. Bijvoorbeeld zijn de veenkades wel zo belangrijk als we aanvankelijk dachten? Aan de andere kant biedt het

ook wel weer een nieuw perspectief om volgend jaar gericht verder te zoeken. Want het is me inmiddels wel duidelijk dat de Lopikerwaard een echt heikikkerbolwerk is.

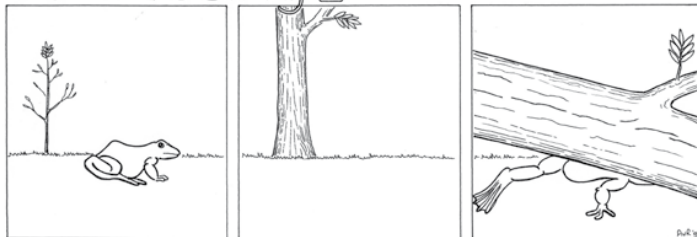
Blaue heikikkers

Bijzonder aan de heikikker is dat de mannetjes tijdens de piek van de voortplanting opvallend blauw kan kleuren. De nuances variëren van zacht hemelsblauw tot bijna kobaltkleurig. Deze blauwe kleur dient er niet voor om de vrouwtjes te imponeren, maar wordt hormonaal aangestuurd en gestimuleerd door de aanwezigheid van juist andere mannetjes. Dus hoe meer hitsige mannen bij elkaar, hoe blauwer de heikikkerman kan aanlopen. In gebieden als het veenweidegebied waar de dichtheid aan heikikkers veelal erg laag is verkleuren de mannen niet zo fraai en worden hooguit grijszig.

(Foto: Richard Slagboom)

verbossing 2

Cartoon: Arnold van Rijsewijk, RAVON.